

УДК 35.072

В. Пальоха

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОГНОЗУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Проаналізовано методологічні аспекти прогнозування управлінських рішень. Досліджено різні підходи до методології прогнозування. З’ясовано вплив державного управління на методологічні аспекти прогнозування.

Ключові слова: методологія, прогнозування, державне управління, управлінські рішення, гносеологія, діалектика, синергетика.

Соціально-економічна та політична система будь-якої країни не може ефективно розвиватися без розробки якісних прогнозів. Чим вищий рівень розробки прогнозів та їх якість, чим достовірнішими та ефективнішими вони є, тим результативнішим є планування та управління соціально-економічного й політичного розвитку суспільства. Складність процедури прогнозування полягає у тому, що, з одного боку, розробка прогнозу лежить у площині різнопланових дисциплін, таких як економіка, статистика, історія, соціологія, психологія, філософія тощо. З іншого боку, прогнозування управлінських рішень та політики загалом є невід’ємною складовою державного управління та напряму залежить від нормативно-правової бази країни, рівня розвитку політичних та неполітичних інститутів. Оскільки не лише отриманий прогноз, а й шлях його отримання має бути істинним, обґрунтованим та раціональним, детальне вивчення методологічних аспектів прогнозування є особливо актуальною та важливою темою дослідження на сьогодні.

Методологію прогнозування досліджували такі видатні українські вчені, як: Г. Атаманчук, В. Бакуменко, В. Князев, А. Колодій, Ю. Сурмін та інші. Методам прогнозування значна увага приділена у працях В. Афанасьєва, Г. Атаманчука, А. Ігнатєва, М. Максимцова, Ю. Сурміна, С. Телешуна, Ю. Черняка та інших. Зміни методології державного управління у XXI ст. досліджували: О. Анісімов, В. Бакіров, В. Ільїн, В. Кохановський, М. Моїсєєв, О. Прохоров. Основні зміни методології вчені пов’язували з її гуманізацією, зближенням природознавства і соціально-гуманітарних наук, розширенням застосування системного підходу і синергетики, підвищенням концептуального статусу гуманітарних наук, посиленням орієнтації методології на практику. Попри значні напрацювання у цьому напрямку, методологічні аспекти прогнозування у ракурсі сучасних потреб та змін поки залишаються недостатньо дослідженими

Метою статті – дослідження різних підходів до методології прогнозування, виявлення споріднених ознак та ключових відмінностей, з’ясування впливу системи державного управління на методологічні аспекти прогнозування.

Найширше трактування поняття “методологія” отримало в методології науки. Зокрема методологія розглядається [1]:

– як сукупність філософських методів пізнання (індуктивний метод Ф. Бекона, раціоналістичний метод Р. Декарта, діалектичний метод Сократа, Г. Гегеля, К. Маркса, феноменологічний метод Е. Гуссерля, системний метод Л. Бергаланфі, У. Ешбі, Т. Парсонса тощо);

– як система методів пізнання, зокрема і конкретних;

– як загальна теорія методів пізнання, яка частково збігається з теорією пізнання, проте є ширшою за гносеологію (її цікавлять не тільки методи пізнання, а й методи інших форм людської діяльності);

– як сукупність принципів діяльності, які є способом регуляції діяльності;

– як специфічна діяльнісна система, що включає в себе принципи, категорії, теорії, парадигми і методи, що мають специфічне цільове призначення, пов'язане з реалізацією діяльності;

– як певна система, що поєднує відповідно до основних видів діяльності методологію пізнання, оцінки і практичної діяльності;

– як багаторівневе утворення, на верхніх поверхах якого розміщується філософська методологія, далі – загальнонаукова методологія та методологія галузевих видів науки;

– як самодіюча регулятивно-діяльнісна система, що досліджує взаємозумовленість, взаємозв'язок і залежність систем знань та систем діяльності (системно-діяльнісний підхід).

Змістова складова методології науки вивчає структуру наукового знання, наукову теорію, закони виникнення, функціонування та зміни наукових теорій, понятійний апарат науки та її окремих дисциплін, характеристику схем пояснення, які прийняті в науці; структуру й операційний склад методів науки, умови і критерії науковості. Формальна складова методології науки вивчає аспекти, пов'язані з аналізом мови науки; формальною структурою наукового пояснення, описом та аналізом формальних і формалізованих методів дослідження, зокрема методів побудови наукових теорій, типології систем знання тощо [2].

Отже, методологія науки – це дисципліна, яка вивчає і технічні питання організації досліджень, і загальні питання обґрунтованості використовуваних методів, достовірності спостережень, критерії підтвердження чи спростування наукових теорій. Така масштабність методології пов'язана із тим, що, з одного боку, більшість суто технічних дослідницьких питань не можуть бути вирішені без звернення до загальних філософських теорій, а, з іншого боку, не можуть не враховувати реальну “ситуативну” логіку конкретного дослідження, що включає особливості поставленої мети, походження наукової проблеми, доступності теоретичних та технічних ресурсів, науковий “фон” дослідження.

Виділяють такі функції методології [3]:

– критична – забезпечує критику організації діяльності з погляду неадекватності використовуваної методології результатам діяльності;

– критеріальна – забезпечує перевірку істинності, правильності тих або інших дій;

– орієнтаційна – формує орієнтири, сприяє конкретизації напрямів, змісту і методів діяльності;

– аналітична – забезпечує аналіз діяльності з погляду її ефективності і результативності;

– евристична – є джерелом і інструментом одержання нових ідей;

– функція фінальності – забезпечує результативність, фінальність діяльності;

– інструментальна – є інструментом діяльності, дає обґрунтування її методів;

– світоглядна – являє собою методологічний аспект світогляду, бачення дійсності з погляду методів дії;

– технологічна – сприяє технологізації діяльності, забезпечує її операціоналізацію і раціоналізацію;

– прогностична – сприяє передбаченню майбутніх ситуацій у процесі діяльності. Основою виконання вищезазначених функцій є умова дотримання етичних основ методології.

Етос науки, за Р. Мертоном, це “емоційно насичений комплекс цінностей та норм, які розділяють вчені. Ці норми виражаються у формі приписів, заборон, переваг та дозволів” [4]. Етос науки створюється чотирма інституціональними імперативами – комуналізмом (communalism), універсалізмом (universalism), незаінтересованістю (disinterestedness) та організованим скептецизмом (organized skepticism). Сформульовані Р. Мертоном норми зазвичай записуються акронімом CUDOS. Науковий етос, як і соціальні системи норм взагалі, підтримується почуттями, емоціями тих, до кого він застосовується. Як тільки з’являється ефективно діюча система норм колективної більшості членів спільноти, практично відразу будь-які її порушення призводять до проявів обурення, презирства та інших форм антипатії з боку співтовариства.

Прогностична діяльність, як одна із різновидів науково-дослідної діяльності, як ніяка інша вимагає свідомого дотримання етосу науки та дисципліни дослідження. Розглянемо методологічні підходи до прогностичної діяльності детальніше.

Основою методології політичного прогнозування є гносеологія, яка наголошує на тому, що в об’єктивному світі немає речей явищ або процесів, що не пізнаються, існують лише непізнані до теперішнього часу закони чи окремі факти дійсності. Об’єктивний бік прогнозування політичних подій полягає у тому, що майбутнє міститься в теперішньому, але лише в можливості; нове існує у минулому, але також лише в можливості. Тому наукові прогнози політичних подій, явищ та процесів – це усвідомлені, осмислені можливості розвитку політичного життя, розглянуті в їх теоретичному обґрунтуванні.

На думку багатьох учених, універсальним методом політичного аналізу та прогнозування є діалектика. Загальний зв’язок та взаємодія предметів і явищ, на основі необоротності, спрямованості, закономірності, породжує розвиток, головним результатом якого є набуття нової якості. Дві лінії розвитку: прогресивна та регресивна або висхідна та спадна – є двома сторонами, які розгортаються в часі, і яким допомагає визначитись їх спрямованість і необоротність. Через взаємодію суперечливих політичних чинників реалізуються закони політичного життя. Ці суперечності визначають суть і спрямованість політичних процесів, структуру політичної системи, організацію та функціонування політичної влади [5].

Складовою частиною діалектичного підходу є історичний підхід, який полягає у розгляді кожного явища у взаємозв’язку його історичних форм.

Минуле – це живий елемент соціально-системного саморуху, окреслений часовими межами. Побачити минуле як теперішнє у фактичному розвитку означає діалектично пов’язати його з теперішнім і майбутнім, зробити дієвим елементом системи, що дістав назву історичного розвитку. В історії існує внутрішній взаємозв’язок процесів, явищ та фактів. На його основі можна об’єктивно визначити відносну цілісність, завершеність етапу в розвитку суспільства і встановити його потенціал як основу для майбутнього. Історичний підхід дозволяє розглянути безперервний прогрес історичного руху, що відображається в переході від нижчих форм соціальної організації до вищих, та визначити суперечливість суспільного руху, його розвиток через подолання і відтворення суперечностей.

Із взаємозв’язку минулого, теперішнього і майбутнього випливає, що майбутнє існує як можливість у теперішньому. Отже, політичний аналіз і прогнозування пов’язані

з перенесенням законів, тенденцій, існуючих у теперішньому, за його межі, для того, щоб на цій основі відтворити ще не існуючу модель майбутнього.

Останнім часом поряд із діалектичним методом набуває поширення синергетичний метод (грец. *sinergetikos* – “спільний”, “узгоджено діючий”). Синергетика, не будучи жорстко детермінованою сукупністю методологічних принципів та понять, виходить не з однозначного, загальноприйнятого поняття “політична система”, а з притаманного їй набору властивостей – взаємопроникнення, відкритості, самоорганізації, випадковості, наявності асиметричних структур, нерегулярності зв’язків і функціональної нестабільності [6]. Розгляд суспільства з огляду синергетичного підходу дозволяє сформулювати три важливі положення.

По-перше, у новій методології суспільство розглядається як складна (навіть надскладна) відкрита нелінійна система, що обмінюється енергією, речовиною та інформацією із зовнішнім середовищем і в біфуркаційних станах набуває потенції до самоорганізації.

По-друге, синергетика дозволяє відійти в оцінці наслідків політичних процесів від жорсткої схеми “чорне – біле” та наблизитись до розуміння амбівалентності хаосу, який може бути як руйнівним, так і креативним, підштовхуючи в точці біфуркації систему до встановлення нового порядку.

По-третє, нав’язування соціальної системі певного порядку, який суперечить її сутності, неминуче призводить до руйнування “запланованої” схеми у майбутньому.

Отже, виходячи із головних принципів синергетики по відношенню до складно організованих систем, потрібно зазначити, що таким системам не можна нав’язувати шляхи їх розвитку; управлінський вплив на процес розвитку соціальних систем може бути ефективним тільки тоді, коли він узгоджений з внутрішніми властивостями цієї системи, тобто резонансним. Відповідно, мета політики визначається на підставі знання про те, яку з двох її підвалин – твірну чи розсіювальну – можливо й необхідно за конкретних умов інтенсифікувати, а яку усунути або обмежити для збереження відносної стабільності окремих структур та суспільства загалом.

Істотним моментом діалектичного методу пізнання є системний підхід. Із загально філософського погляду системний підхід – це напрям методології наукового пізнання й соціальної практики, основою якого є вивчення об’єктів як систем [7]. Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідника на розкриття цілісності об’єкта й механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв’язків складного об’єкта та зведення їх у загальну теоретичну картину. Усвідомлення взаємозв’язків у системах, взаємозалежності її компонентів сприяє розумінню тенденцій політичного розвитку та динамізму політичних процесів.

Залежність системних характеристик від взаємодії системи із зовнішнім середовищем зафіксували та надали концептуального обґрунтування Т. Парсонс та Н. Луман. На думку науковців, суспільство є сукупністю великих елементів (підсистем), а також сукупністю окремих позицій, займаних індивідами, і ролями, що відповідають цим позиціям [8]. Стан і поведінка крупних елементів пояснюється потребами у виконанні функцій і ролей. Тому головним завданням дослідження має стати виявлення елементів системи, їх функцій та способів зв’язків між ними.

Для системного підходу характерні також “контрольні питання”. Їх найпростіший перелік складається з п’яти запитань: що? де? коли? як? хто? та керівного запитання: чому? Аналіз за такою схемою дає можливість аналітику отримати більш повне уявлення

про організаційну систему, яку він аналізує, та обрати обґрунтовані шляхи вирішення поточних завдань.

В політичному аналізі та прогнозуванні також застосовується порівняльний підхід. Він полягає у зіставленні політичних інститутів, форм і методів діяльності партій, державних органів та громадських організацій, особливостей політичної культури в різних країнах. Головна проблема полягає в тому, щоб обрати такі компоненти й елементи, які б окремо або в сукупності дозволяли судити про ті чи інші сутнісні характеристики порівнюваних об'єктів. Завданням аналітика є вибір параметрів, які б піддавалися порівнянню один з одним. Отже, одне із головних правил застосування порівняльного методу є з'ясування чіткої, конкретної підстави для порівняння і суворе дотримання меж.

Поряд із порівняльним у політичному аналізі та прогнозі застосовується інституціональний підхід. Основну увагу його представники приділяли вивченню політичних інститутів, формально правових аспектів державного управління, зокрема конституційних документів, та реалізації їхніх положень на практиці.

Дослідники звертають увагу на такі недоліки інституціонального підходу, як обмеження предмета аналізу – неухвага до політичної поведінки, неполітичних її підстав; формальний підхід до вивчення політичних інститутів без урахування неформальних аспектів їх функціонування і ролі цих аспектів у прийнятті рішень.

Аналізуючи пізнаваність соціально-політичної реальності, більшість дослідників є прибічниками формаційного або цивілізаційного підходів.

Прибічники цивілізаційного підходу у своїх дослідженнях спираються на праці таких вчених, як О. Шпенглер, А. Тойнбі, М. Вебер, С. Ейзенштадт, П. Сорокін, М. Зінгер та інші. Загалом, поняття цивілізація (від лат. “civilis” – “цивільний”, “громадський”, “державний”) можна визначити як соціокультурну систему, що забезпечує високу ступінь диференціації життєдіяльності відповідно до потреб складного, розвиненого суспільства і водночас підтримуючу його необхідну інтеграцію через створення регульованих духовно-культурних факторів і необхідної ієрархії структур і цінностей [9].

Основна відмінність поняття “цивілізація” від поняття “формація” полягає у можливості розкриття сутності будь-якої історичної епохи через людину, через сукупність пануючих у даний період уявлень кожної особи про характер громадського життя, про цінності та мету її власної діяльності.

Також потрібно зазначити, що абсолютно “чистих” формацій не існує, адже будь-яке конкретне суспільство завжди перебуває у процесі розвитку, і в цьому суспільстві поряд із відносинами та інститутами, що визначають сучасне обличчя панівної формації, існують залишки старих та зародки нових формацій. До того ж, існує відмінність між господарськими, соціально-політичними і культурними рівнями розвитку різних держав та різних регіонів однієї країни.

Концепція цивілізації виявляється ширшою і багатшою від формаційного підходу у вивченні суспільного життя. Вона дозволяє розрізнити не тільки протистояння класів і соціальних груп, а й сферу їх взаємодії на базі загальнолюдських цінностей, не тільки прояв класових протиріч, а й спільність духовних принципів, які пронизують всю поведінку людей в різних областях людської діяльності [10].

Останнім часом у політичному аналізі та прогнозі широко використовується психологічний підхід, який іноді у науковій літературі називається біхевіористським.

Психологічний підхід у політичному аналізі та прогнозуванні дозволяє одержати інформацію про те, що відбувається у політичній сфері, із спостережень за поведінкою

політичних акторів та спрогнозувати їх дії у майбутньому. Предметом аналізу, за психологічного підходу, є політична поведінка на індивідуальному і соціальному рівнях та пов'язані з нею різні аспекти політичного процесу: голосування на виборах; участь в інших формах політичної активності, зокрема неконвенційних (демонстрації, страйки), лідерство; діяльність груп інтересів, політичних партій, суб'єктів міжнародних відносин.

Психологічний підхід характеризується кількома групами політико-психологічних чинників. До першої групи політико-психологічних чинників належать людські інстинкти – від агресії до жадібності, від солідарності до самозбереження. Власне інстинктивна основа поведінки в політиці пояснює насамперед спрямування енергії тих або інших вчинків далеко не завжди усвідомлених самою людиною [11]. Солідарність – це також одна з інстинктивних форм поведінки індивідів, здатних не лише конфліктувати один з одним, але й співпрацювати. Основою проявів солідарності у політиці є ідентифікація людей за певною партією, групою, нацією, що дозволяє згрупувати членів цих груп для досягнення своїх цілей та інтересів.

Другою групою політико-психологічних чинників, що впливають на державність, є політичні навички, тобто певні вміння, виконання своїх ролей та функцій будь-яким учасником політичного процесу, звички, які утворюються у громадян певної політичної культури, стереотипи, що спрощують прийняття рішень, оскільки є наслідком (результатом) багатократного повторення певних політичних дій. Політичні навички чи компетентність передбачають знання громадянином того, що він повинен робити у своїй політичній ролі і як досягти бажаного ним результату. Третя група політико-психологічних чинників – розумні дії. Розумні дії суб'єкта політики проявляються передусім через політичну діяльність, уособлену як потребу в сукупності осмислених дій, які ґрунтуються на врахуванні політичних інтересів, мобілізації політичної волі, мету досягнення політичних цілей.

Методологічна проблема застосування психологічних методів полягає в ступені достовірності висновків, які робляться на основі спостережень за поведінкою політичних акторів, так як висновки, найчастіше, стосуються зовнішніх проявів, а не психологічних детермінант їхньої поведінки.

Протилежним підходом, а, з іншого боку, тим, що доповнює попередні, є статистичний підхід до методології прогнозування. Статистичний підхід застосовується до вихідних даних, які є описом великої системи об'єктів із великим числом ознак та параметрів. Методи статистичного підходу також називають “жорсткими” методами. Теоретико-методологічною основою “жорстких” методів політичного аналізу є уявлення про суспільство як системно-організовану цілісність та гіпотеза щодо здатності наукового знання раціонально впорядкувати і логічно пояснити об'єктивну реальність та поведінку індивідів.

Як уже зазначалось вище, методологічні аспекти прогнозування зазнають впливу і від самої системи державного управління та методології державного управління. Найбільш важливою особливістю державного управління та його методології є їхня раціональність, яка виявляється в цілераціональній орієнтації та раціональному обґрунтуванні управлінського інструменту та його використанні [12]. Другою базовою особливістю є практична орієнтація на отримання не просто даних, а отримання інформації, яка б давала змогу реалізовувати державно-управлінські функції.

Недостатньо дослідженою є ще одна характеристика методології наукових досліджень державного управління – це її висока залежність від нормативно-правової

системи держави [13]. На жаль, чітка ієрархічна структура органів державної влади та місцевого самоврядування створює можливість для нав'язування аналітично-прогностичним підрозділам волі вищого керівництва стосовно результатів аналітично-прогностичних досліджень [14]. Тоді як для незалежних науковців існує проблема у доступі до інформації та дозволу (у формі нормативно-правового акту) від органів державної влади та місцевого самоврядування на проведення емпіричних досліджень.

Висновки

Методологія науки – це дисципліна, яка вивчає як технічні питання організації досліджень, так і загальні питання обґрунтованості використовуваних методів, достовірності спостережень, критерії підтвердження чи спростування наукових теорій. Методологія прогнозування – це сукупність методів, прийомів і принципів, які дають можливість сформулювати висновки щодо майбутніх явищ та подій, а також надати аргументовані практичні рекомендації щодо запобігання чи завчасного вирішення прогнозованих проблем. Серед методологічних підходів до прогнозування нами було досліджено: діалектичний, історичний, синергетичний, системний, порівняльний, інституційний, формаційний, цивілізаційний, психологічний та статичний. Методологічні аспекти прогнозування зазнають такі головні впливи системи державного управління: цілераціональна та раціональна орієнтація; практична зосередженість та висока залежність від нормативно-правової системи держави.

Подальші перспективи дослідження можуть стосуватися суб'єктивного фактору впливу аналітика та прогнозиста на кінцевий результат своєї праці та способи подолання когнітивних викривлень.

Література

1. Державне управління [Текст] : підручник : у 2 т. Т. 1 / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. — К. ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. — 564 с.
2. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — 820 с.
3. Державне управління : у 2 т. Т. 1... — 564 с.
4. Merton R. K. The sociology of science: Theoretical and empirical investigations [Text] / R. K. Merton ; ed. and with an intro. by N.W. Storer. — Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1973. — P. 20.
5. Політологія [Текст] : підручник / ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. — К. : ВЦ “Академія”, 2003. — 528 с.
6. Так само. — С.10.
7. Попов В. М. Системный анализ в управлении социально-экономическими процессами [Текст] / В. М. Попов, Г. П. Солодков, В. М. Топилин. — Ростов-на-Дону : Изд-во СКАГС, 2002. — 501 с.
8. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева ; науч. ред. пер. М. С. Ковалева ; Ин-т “Открытое общество”]. — М. : Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
9. Венгеров А. Б. Теорія держави і права [Текст] : підручник / А. Б. Венгеров. — 4-е вид., стереотип. — М. : Омега-Л, 2007. — 240 с.
10. Хропанюк В. М. Теорія держави і права [Текст] : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Стрекозова. — М. : Інтерстиль, 1999. — 360 с.

11. Сахань О. М. Політико-психологічні чинники формування державності / О. М. Сахань // Українська державність: становлення, досвід, проблеми [Текст] : зб. наук. стат. (за матер. XII Харківських політологічних читань). — Х. : Право, 2001. — С. 69, 70.
12. Державне управління... — 564 с.
13. Там само. — С. 92.
14. Політична аналітика в системі публічного управління [Текст] : навч. посіб. / авт. кол. : С. О. Телешун, С. В. Сьомін, О. Р. Титаренко [та ін.]; за заг. ред. С. О. Телешуна. — К. : НАДУ, 2008. — 284 с.

V. Paliokha

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORECASTING MANAGEMENT DECISIONS

The article analyzes the methodological aspects of forecasting management decisions. Different approaches to forecasting methodology are studied. The influence of public administration on methodological aspects of forecasting is shown.

Key words: methodology, forecasting, public administration, management decisions, epistemology, dialectic, synergetics.